

TÖRÖK SÁNDOR MÁTYÁS

Intertextuális vonatkozások Móricz Zsigmond *A fáklya* című regényében

Móricz Zsigmond alkotói módszerének egyik fontos aspektusa a személyes életében készen talált események, szövegek felhasználása, beépítése műveibe.¹ *A fáklya* című regényében különösen szembeötlő mind saját, mind a más szerzők munkáiból származó részletek átvétele, legyen az parafrázis vagy akár szó szerinti idézés. A legfontosabbak ezek közül a szövegek közül Soltész Elemér 1909-ben megjelent *Ünnepnapok* című kötete,² Verestói György halotti beszédeinek egy posztumusz kiadása, a *Holtakkal való barátság*,³ valamint Móricz Zsigmond saját értekezése *A bibliáról*.⁴ Tanulmányomban ezeknek a felhasznált szövegeknek a szerepét, a regény cselekményének és karaktereinek megformálására gyakorolt hatását fogom vizsgálni, kitekintve a felhasználás mikéntjére.

Soltész Elemér 1909. december 1-jei leveléhez mellékeli Móricz részére az *Ünnepnapokat*, amely Nagybányán töltött lelkészi hivatalának tíz éves jubileumára készült, és fontosabb egyházi beszédeit tartalmazza.⁵ Móricz a levélben foglalt baráti felkérést egy recenzió megírására nem teljesítette, de mint Soltész egy későbbi visszamemlékezésében utal rá, az író végül felhasználta a kötetet *A fáklya* megírásához:

„*A Fáklya* című regényében még később fölfedeztem több rendbeli ilyen részint szó szerint átvett, részint átstilizált részletet *Ünnepnapok* című kötetkémből, különösen a beköszöntő beszédeimből, meg a lelkész-szentelésiből.”⁶

Külön kiemelendő, hogy a felhasználás nyomai már a regény korábbi, *Lobogó szövétnék* című változatában is tetten érhetők. A *Lobogó szövétnék* második fejezetében,

¹ Lásd erről többek között: CSÉVE ANNA: Az írás gyeplője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata. Budapest, 2005. Fekete Sas Kiadó, 46–51.

² SOLTÉSZ ELEMÉR: Ünnepnapok. Tíz alkalmi egyházi beszéd. Nagybánya, 1909. [s. n.] [SOLTÉSZ, 1909]

³ VERESTÓI GYÖRGY: Holtakkal való barátság. Kolozsvár, 1783. Kaprontzai Ádám. [VERESTÓI, 1783]

⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: A biblia: Első közlemény. Athenaeum, 1907. 4. sz. 524–538. [MÓRICZ, 1907]; MÓRICZ ZSIGMOND: A biblia: Befejező közlemény. Athenaeum, 1908. 1. sz. 76–102. [MÓRICZ, 1908]

⁵ SOLTÉSZ ELEMÉR: Móricz Zsigmondnak. Nagybánya, 1909. dec. 1. In: Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913): Második kiadás. Kiad. CSÉVE ANNA et al. Budapest, 2021. Petőfi Irodalmi Múzeum, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.966>

⁶ BELIA GYÖRGY: Móricz Zsigmond Nagybányán. Irodalomtörténet, 1957. 2. sz. 163.

*A szent dáridó*ban a főhős, Matolcsy Miklós beiktatása alkalmából rendezett ünnepélyen túl a beiktatás templomi szertartását is tartalmazza, mely *A fáklyából* kimaradt. A fiatal pap ebben az epizódban ambivalensen viszonyul az őt körülvevő közegehez és az eseményekhez. Megilletődése közepette sem tud nem gúnyval tekinteni az esperes hosszú, unalmas beiktatóbeszédére:

„Arra gondolt, amit ő fog beszélni, s valami megnyugvás szállott a szívére. Ő legalább egyszerű lesz és értelmes, és el fogja mondani igaz gondolatait. »Hivatatok és én eljöttem. Ellenmondás nélkül jöttem a hívásotokra. Azt kérdelem azért, mért hívatatok engem?« ... Mért? Azért, mert azt tartjátok, hogy a falu nem lehet el pap nélkül? Mindig úgy volt, ezután sem illenék, hogy üresen maradjon a parókia? Vagy azért, hogy legyen valaki, aki helyettetek elvégezze az istennel való dolgokat? Aki rendben tartsa a számadásokat, hogy nektek ne legyen gondotok rá? ... De tudjátok meg! Én nem azért jöttem, hanem azért, hogy eleven kovász legyen itt, amely olyan életre serkentsen, amely egyedül illik az isten képére való emberhez... S amint e fő gondolatokat átfutotta, úgy tetszett neki, mintha egyedül állana józanul e között a sok nép között. Mintha a többiek mind meg volnának ittasodva. S vajjon mitől? A dörgő hangtól? Az értelmetlen frázisoktól? A templom levegőjétől? A tradícióktól, amelyek itt agykábitóan ülepszenek meg, mint a kénes barlang levegője?»⁷

Matolcsy – ha csak gondolatban is – kemény kritikát fogalmaz meg a hagyományokkal szemben, a népnevelés, illetve saját hivatása és szerepe megújításának szándékával kíván fellépni. Móricz Zsigmond igénye arra, hogy a hivatalába lépő fiatal pap tapasztalatain keresztül vázolja fel a falu társadalmát, jelölje ki a lelkésznek a társadalomban betöltendő, illetve betölthető szerepét, és vizsgálja a protestantizmus megújításának lehetőségeit, már ezekben a korai fejezetekben megmutatkozik. Azonban a regény itt még biztatóbb eredménnyel kecsegtet. A *Lobogó szövétnék* Matolcsyja határozottabb jellemnek tűnik, kialakult, szilárd elvekkkel. Nem töri meg, inkább megerősíti szándékában az az eset, hogy tudta nélkül egész félévi fizetése a beiktatása alkalmából rendezett „szent dáridóra” ment el.

A fent idézett, a regény alapkoncepciójaként értelmezhető bekezdés Soltész Elemér *Miért hívatatok?* című, Nagybányán, 1899. december 17-én, beiktatásakor elmondott beszédének parafrázisa. A közlésben idézőjelbe tett részlet az *Apostolok cselekedeteiből* származik (10, 29), amelyet Soltész is mottóul választott, és beszédében több alkalommal is a hívőknek szegez:

„Ti elhívatok, én pedig eljöttem hívásotokra, vonakodás nélkül. [...] Ne csodálkozzatok azonban, ha mindjárt ez alkalommal azt a kérdést intézem hozzátok: Miért hívatatok engem?»⁸

⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: *A szent dáridó*. Világ, 1910. 23. sz. 4.

⁸ SOLTÉSZ ELEMÉR: *Miért hívatatok?* In: SOLTÉSZ, 1909, 4–5. [SOLTÉSZ, 1909/a.]

Soltésznek az a lépése, hogy a *Bibliából* származó idézetet eredeti kontextusából kiemelve a jelen beszédhelyzet részévé téve egyszerű, közérthető formában szóljon híveihez, egybevág a regény főhősének szándékával. Matolcsy további gondolatmenete Soltész beszéde rövid összegzésének tekinthető, aki felsorolja a lelkipásztorokkal szemben támasztott jogtalan és jogos igényeket, majd a lelkészi hivatás valódi kötelességeit ismerteti.

Bár *A fáklyából* kimaradt a fent idézett rész, meglepően gyakoriak a későbbi változatban az *Ünnepnapokból* kölcsönzött szövegrészek, illetve szöveghelyekre tett utalások. Ezek részben Matolcsy szájából hangzanak el, az ő belső monológjaiként szerepelnek, bizonyos esetben pedig egy-egy epizód cselekménye által elevenednek fel. Az első könyv harmadik fejezetében, mielőtt tudatosulna Matolcsyban, hogy a beiktatása alkalmával lezajlott ünnepség költségeit fél évi fizetéséből fedezték, a falu népe iránt érzett hálájából ilyen szavakkal fordul a kurátorhoz és a pénztárhoz:

„Ha valakinek valami baja van, csak jöjjön hozzám. Se időt, se fáradságot, semmit sem sajnálok, hogy mindenkinek minden bajában hűséges orvosa, tanácsadója, bírója, mindene legyek...”

Úgy kiömlött a szívből a jóság, a szeretet: s nem tudta elmondani.”⁹

A regény hőse nemcsak kezdeti naivitásában gondolta úgy, hogy a lelkésznek kötelessége az élet minden területén a hívők segítségére lenni, hanem később is, mikor önmagát ostromozza hivatása elhanyagolása miatt:

„Hát ő pap?... Mit csinált június óta?... Nem ismeri a faluját, nem ismeri az embereket: nem tudja, kinek mi fáj és hol?... Nem tudja, hogyan kell rajta segíteni s nem tud szólni a bajokhoz és a szenvedőhöz... Nem: az ő természete, az nem papnak való természet...”¹⁰

Matolcsy felfogásához hasonlóan jelöli ki Soltész Elemér is a papok feladatát:

„A lelkipásztort minden tettében, felebarátaival való érintkezésében, a keresztyéni, testvéri szeretet érzülete vezesse. [...] Ez elv megtartása mellett a lelkipásztor az életben, a társadalomban is otthon van s helye van mindenütt, hol embertársainak az ő tanítására, az ő szeretetére szükségök van.”¹¹

Ugyanez a kötelességtudat lesz úrrá Matolcsyn az első könyv ötödik fejezetében is, amikor a tanítónak a népet illető kritikájára ad feleletet:

„Hát persze, a dudva megnő az úton-útfélen, de a jó magvakat keservesen kell ápolgatni, gyomlálni, nevelni, locsolni s még akkor sem biztos, hogy meghozza a jó ter-

⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: *A fáklya*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 26–27. [MÓRICZ, 1979, 52.]

¹⁰ I. m., 140.

¹¹ SOLTÉSZ, 1909/a., 13–14.

mést... Lesz-e rá jó idő... De azért a gazda nem kedvetlenedik el, s ha a jég elveri a termését, új erővel fog neki a dolognak... Hát mi, a lelkész, a tanító, a népnevelő, mi kérem? Hát mi kétségbeessünk?... Nem kérem! Nem, sőt minden lelkierőmet összeszedtem.”¹²

Soltész sem áll távol ettől a szemlélettől, aki a pásztorhasonlattal világítja meg a lelkész és a nép közötti viszonyt, külön hangsúlyozva azonban a közöttük lévő egyenlőséget, amely Matolcsy szavaiból kimaradt:

„Miként a pásztor legelteti a reábizott nyáját s gondot visel arról, hogy egy is belőle el ne vesszen s híven beszámol a reábizottakról naponként az ő gazdájának: úgy visel gondot a lelképásztor a vezetése alatt álló gyülekezetről, úgy legelteti Istennek népét az evangéliom gyönyörűsége mezején s éppen úgy számadással tartozik a reábizottakról az ő Urának. A különbség csak annyi, hogy míg a pásztor nem magához hasonlókról, hanem oktalan állatokról visel gondot, addig a lelképásztornak magához hasonló gondolkozó lényekkel van dolga.”¹³

A legfontosabb kapcsolat a regény és a nagybányai lelkész beszéde között a második könyv második fejezetében található, amikor Matolcsy bibliatanulmánya felolvasása közben beszélget a musai papnéval. A fiatal pap megnyílik a munkája iránt érdeklődő asszony kellemes társaságában, és felszabadultan élcelődik a papok szerepét illető közfelfogáson. Mivel ezen a ponton szó szerinti átvételről beszélhetünk, kizárólag a nehezebben hozzáférhető egyházi beszéd vonatkozó részeit idézem. Soltész szerint az emberek egy része úgy gondolja, hogy a pap közvetítő Isten és ember között, az emberi érdekek képviselője Isten előtt, így egyszerre áll a hívők felett, és válik bizonyos tekintetben szolgáljukká a lelki ügyekben.

„Szívesen veszik, sőt megvárják tőle, hogy a szószékből hallassa szavát; hiszen ez a dolga. De óvakodják leszállani a mindennapi élet zajába; ez már szemökben a papi méltóság lealacsonyítása. Pedig e méltóságot féltékenyebb gonddal őrzik, mint maga a pap, kit szentként akarnak tisztelni, de akire nyomban készek a kárhozzátás követé dobni, mihelyt leszállott arról a magaslatról, hova önzésük helyezte.”¹⁴

Soltész ezt követően a hívők egy másik csoportját is megnevezi, a „mai kor fiait”, „kik nem látnak a lelképásztorban többet, talán kevesebbet sem, mint közönséges embert. A papi hivatalt valami olyan könnyen nélkülözhető, de mert megszokott, tehát – főként a népre tekintettel – szükséges dolognak tartják. [...] Felfogásuknak megfelelően a paptól minden esetben megvárják, hogy jó ember legyen. Felőlök nyugodtan élhet; lelki ügyekkel – amennyiben bírnak ilyenekkel – nem igen zaklatják, terhelik őt. Ha papjok kedvök szerint való ember, szívesen tüntetnek vele s alka-

¹² MÓRICZ, 1979, 52.

¹³ SOLTÉSZ, 1909/a., 10–11.

¹⁴ I. m., 7. Vö. MÓRICZ, 1979, 84.

lom-adtán készek lándzsát törni mellette. Mert nem rossz emberek ők, csak egy kevéssé könnyelműek. Elmennek néha – már csak szokásból is – a templomba; de nem szívesen veszik, ha a pap velük foglalkozik. Meghallgatják, ha ínyök szerint beszél, ha nem emleget minduntalan olyan régi, kopott dolgokat, mint a biblia, Isten törvénye, lelkiismeret, bűnbánat és a többi. [...] S aztán künn az életben? [...] Szívesen látják maguk között, nem mint a papot, hanem mint jó pajtást. S baráti szívöknek egyetlen szomorúsága, ha tapasztalják, hogy ez még sem tud egészen olyan lenni, mint ők. Derék ember – mondják – mily kár érte, hogy pap!”¹⁵

Ugyancsak szó szerinti átvételről beszélhetünk a negyedik könyv harmadik fejezetében, amikor Matolcsy a falu iskolájában tartott táncos mulatságon, pap ismerőseit a többi emberrel összehasonlítva kezd el gondolkodni a lelkési hivatás mibenlétéről. Móricz ezúttal Soltész másik beszédének részletét veszi kölcsön, mely az új lelkészek felszentelésekor hangzott el Debrecenben, 1902. május 21-én:

„Kiben hittek [az apostolok]? Akinek tanúi voltak: a Krisztusban. Nem tételes törvényben, szám nélkül való külső szabályokban; nem mennydörgő dogmákban, simára csiszolt hitcikkelyekben, hanem a Krisztusban. Mert *Mesteröktől* sem azt hallották, hogy az él, aki *ezekben* hisz. A Mester azt mondá: Aki *énbennem* hisz, él. Nemde, nyilvánvaló ebből, hogy a Jézus vallása: maga a Jézus; hogy a Jézus vallása nem hittételek sorozata, nem is sivár erkölcsstan, hanem őmaga, üdvösségünk szerzője, erkölcsi életünk mintaképe, a minden mindenkben. Adhatott-e volna hát a Mester világosabb, tökéletesebb parancsot a tanítványoknak ennél: *Lesztek nékem tanuim*. S kell-e nekünk is más utmutatás ezen kívül? Ha a Mester hű tanítványai akarunk lenni, mi másnak kell lennünk, hanemha az ő tanuinak.”¹⁶

Az *Ünnepnapokból* kölcsönvett szövegrészek regénybeli jelenléte arra enged következtetni, hogy Móricz számára Matolcsy Miklós karakterének megformálásakor részben Soltész Elemér személye lehetett a minta. Csak részben, mivel a regényhős személyisége jóval összetettebb annál a hangnál, mint amely a nagybányai lelkész fiatalon elmondott beszédeiben megszólal. Matolcsy akkor beszél ezen a hangon meggyőződéssel, ha számára szimpatikus, ismerős közegben tartózkodik, ha nyugalmat nem zavarja meg egy-egy kellemetlenség. Amikor például megtudja, hogy a falu az érkezésekor elmulatta egész fél éves fizetését, magára maradva durva káromkodásokba tör ki, amely messze van az egyházi beszédek kenetes hangvételétől:

„Hátra a paraszttal! Hét lépést a kutyákkal! ...”¹⁷

Matolcsy egyik hibája, hogy nem bír szabadulni a gondolattól: a pap felsőbbrendű, különb lény volna környezeténél. Újból és újból beleütközik ennek a saját maga felé megfogalmazott elvárásnak teljesíthetlenségébe. Részben ebből következik, hogy

¹⁵ I. m., 7–9. Vö. MÓRICZ, 1979, 85.

¹⁶ SOLTÉSZ ELEMÉR: *Lesztek nékem tanuim*. In: SOLTÉSZ, 1909, 34–35. [SOLTÉSZ, 1909/b.] Vö. MÓRICZ, 1979, 226.

¹⁷ MÓRICZ, 1979, 42.

nem képes összeegyeztetni lelkeszi hivatásával a hétköznapokban való érvényesülés kötelességét. Miközben a regény ötödik fejezetében anyagi helyzetének stabilizálásával foglalkozik, hogy megteremthesse a közös életük feltételeit szerelmével, egy Margit nevű fiatal tanítónővel, elhanyagolja papi munkáját. Ennek legékesebb példája egyik hanyagul lezavart, unalmas vasárnapi prédikációja:

„A prédikáció úgy elment, mintha kukoricát darálnak, egy darabig szól, szól a forgó kő, aztán megáll s kész a liszt. Miklós még soha ennyi kevés gonddal nem beszélt. Valahogy úgy utólag vette észre, hogy ma mondta az első beszédet, amelyen kellett, hogy a hallgatóság szunnyadjon, mert hiszen az ő lelke is szunnyadt beszéd közben.”¹⁸

Ez a gyakorlat szöges ellentétben áll azzal az eszmével, melyet Soltész Elemér fejtett ki már többször idézett beszédében a szószék szerepéről a pap és a hívők közötti kapcsolat megteremtését illetően:

„A szószék a lelkipásztorra nézve nem oly hely, mely őt a közönséges emberek fölé emeli s választ von közöttte és a hívők serege között, de nem is mulattatásra rendelt hely. A szószék közel hozza a lelkipásztort az ő atyjafiaihoz, szoros kapocs gyanánt szolgál Krisztus szolgája és az ő testvérei között. A szószék tanító-szék, hol Isten ígését magyarázza a lelkipásztor s ha az alkalmakhoz képpeszt Isten ígésével most int és dorgál, majd vigasztal és bátorít, fedd és buzdít, sebet üt és gyógyít, lesujt és fölemel: csak kötelességét teljesíti.”¹⁹

Matolcsy minduntalan szembekerül ezekkel az általa is propagált elvekkel, amelyek így a regény cselekményében egy el nem érhető eszmény lenyomataiként vannak jelen. Hőse bukásának történetével Móricz megkérdőjelezi a Soltész által proklamált lelkeszi ideál megvalósíthatóságát.

Soltész Elemér könyve mellett nem elhanyagolható jelentőségű a XVIII. században működött református lelkesz, Verestói György halotti beszédeinek felhasználása sem. Míg Soltészra és könyve felhasználásának tényére a regény nem reflektál, addig Verestóinak a neve, könyvének címe, és a kötet küllemének leírása is szerepel a szövegben. A negyedik könyv első fejezetében maga Matolcsy forgatja az édesapjától örökölt kötetet:

„Gyönyörködve simogatta, fogdosta a kedves alakú könyvet, amely egészborbe volt kötve, háta arany s zöld mezőkre metszve, igen szép könyvkötőmunka, fényes vörösbe edzve a lapszélek, ma semmi pénzért nem tudnák megcsinálni ezt a kötetet. Milyen finom művészetek mentek kárba a régiek tudásából; bármeddig nézi, új meg új gyönyörűséget ad e könyv, valóban olyan úri darab, amit a tartalma szerint megérdemel. Holtakkal való barátság. Verestói György uram Orátziói.”²⁰

¹⁸ I. m., 295.

¹⁹ SOLTÉSZ, 1909/a., 12.

²⁰ MÓRICZ, 1979, 204.

Bár az olvasmány szövege a regény textusában rejtve marad, Matolcsy regénybeli feljegyzéseiből tudhatjuk, hogy melyik beszédhez készítette jegyzeteit:

„Csiklandozza pl. a lelkeket, pl. az Istent támadók szavainak idézésével, hogy cáfolhassa. (Ver. 367.) Ő nem támad. És nem véd. Ő csak beszél: támad és véd. Dialektika: azt érezteti meg, hogy legjobb úgy, ahogy van.”²¹

A főhős láthatóan saját hivatása tekintetében olvasta a könyvet. Az általa megjelölt szöveghely, melyre megjegyzései vonatkoznak, a gróf Bethlen István felett 1737. július 14-én elmondott gyászbeszédben van. Verestói ebben az orációban valóban az „Istent támadók szavaival” vitatkozik, ahogy Matolcsy írja. A 367. oldalon a szerző egy olyan gondolatmenetet idéz fel, mely Isten mibenlétének megkérdőjeleződését látja a világban jelenlévő „gonosz” létezésében:

„Az ISTEN vagy akarja a' gonoszt el-rontani, és nem teheti; vagy teheti és nem akarja; vagy sem nem akarja, sem nem teheti; vagy pedig mind akarja mind teheti? Ha akarja, és nem teheti; tehát erőtelen, a' melly az ISTENhez éppen nem illik: Ha teheti, és nem akarja, tehát irigy, a' melly hasonlóképen idegen dolog az ISTENre *nézve: Ha sem nem teheti, sem nem akarja, tehát mind* erőtelen, mind irigy; és így nem-is ISTEN: Ha mind teheti, mind akarja: miért nem rontja hát-el azokat?”²²

A lapszámhivatkozással megjelölt, de a regényben rejtve maradt szövegrészt szemügyre véve az első könyv hatodik fejezetére ugorhatunk vissza, ahol a titokzatos idegen egy, a fentihez hasonló, Isten mibenlétét firtató elmélkedéssel ejti zavarba Matolcsyt:

„– Próbálja csak meg valamelyik teológusnak ezt a kérdést felvetni: Ha az Isten mindenható, megsemmisítheti-e önmagát?

Nem várt választ, mind a két kezével az arca előtt dolgozott, s okoskodva mondta:

– Kérem, ha az ember megunja az életét, öngyilkos lehet, ha akar: vagyis megszűnhetik mint ember létezni. Tehet-e hasonlót magával az Isten?... Nem arról van szó, hogy végtelen tökéletességében ez nem is jut eszébe, hanem arról, hogy lenne-e hozzá képessége, ha eszébe jutna, például, a legújabb pápai enciklika miatt való elkeseredésben? S ha nem képes önmagát megsemmisíteni, mi következik ebből? Az, hogy rabja önmagának? ...”²³

Matolcsy ugyanúgy nem képes pozitív válasszal szolgálni az idegen által feltett kérdésre, mint a regény egész cselekménye során a gonosz mibenlétének problémájára. Az, hogy a saját boldogságára való törekvését összeegyeztethetetlennek tartja a krisztusi alázatosság követelményével, haláláig kibékíthetetlen ellentét marad számára, amint

²¹ I. m., 206.

²² VERESTÓI GYÖRGY: Gr. Bethlen István felett. 1737. 14. Julii. Momusnak az Isten' munkáiban való gántoskodásiról. In: VERESTÓI, 1783, 367. [VERESTÓI, 1783/a.; kiemelések az eredetiben]

²³ MÓRICZ, 1979, 58.

az Margithoz intézett utolsó szavaiból is kitűnik: „Ha megtörténik... ha megismer... akkor megtudta volna, hogy rossz vagyok: gonosz.”²⁴ Verestói a gonosz jelenlétének magyarázatát egy isteni adományból, az ember szabad akaratából eredezteti, amelynek folyamánya szerinte egy ennél is nagyobb jó, a bűnös ember váltságának munkája. Ez az a munka, amelyet élete során Matolcsynak is el kell végeznie, az ember eredendő bűnössége, amellyel még halálos ágyán is annyira nehéz szembenéznie:

„Nem, én nem vagyok jó: én ember vagyok.”²⁵

A negyedik könyv második fejezetében Matolcsy újra kézbe veszi Verestói kötetét, mintegy találomra nyitva fel *L. B. Lázár Anna B. Korda Lászlóné felett* elmondott beszéd egy pontján. Az oráció fő témája a legfelső ég felé, azaz a paradicsomba vezető út:

„én most a'nak az ÉGNEK UTJÁT keresem, melly a' leg-felsőbb Tsillagos Égnek Bóltzatján-is felül vagyon, és a' mellyben lakozik az Örökkévaló ISTEN, az Ártatlanságban meg-maradott Angyalokkal, és a' meg-ditsöült Szentekkel egyetemben. A' Sz. Irás nevezi ezt a' ditsösséges Eget HARMADIK ÉGNEK; minthogy ez nem tsak e' Földnek nagy Golyóbissát környül folyó Levegő-Egen, hanem a' Bújdosó Tsillagokat és az Állandó Tsillagokat magában foglaló Égnek kék színü Superlátján-is felül vagyon tétettetve. És más nevezettel mondatik ez a' Sz. Irásban PARADITSOMnak [...]”²⁶

Ez az az ég, amelyet Matolcsy az első könyv hatodik fejezetében, az árokparton elmélkedve hiába kémlel, nem láthat:

„Aztán ottfelede a szemét az égen, amely kéken, szilárdan borult fölötte, mintha örök időkre megépített boltozat volna az Isten palotájában. S hirtelen eszébe jutott, hogy ez a bolt pusztá levegő s azontúl ritka éter... S nincs sehol helye benne a szép, szakállas jóisten trónusának...”²⁷

Jelképes, hogy a regény negyedik fejezetében, a Matolcsy által véletlenszerűen felütött könyv éppen annál az orációnál nyílt ki, amely az „Égnek Utjáról”, az „Ég felé vezető Utról” szól. Verestói válasza arra, hogyan érhető el ez a legfelső ég, ahol az Isten lakozik, Matolcsy sorsára nézve is tanulságos:

„igaz, valóságos, és magát a' HALÁLIG meg-alázó ALÁZATOSSÁG kivántatik az idvességre: e'ről szólok mostan, e'ről beszéllek, és ezt a' mind HALÁLIG ALÁZATOS ALÁZATOSSÁGOT tészem az ÉG FELÉ VEZETŐ UTnak.”²⁸

²⁴ I. m., 333.

²⁵ I. m., 334.

²⁶ VERESTÓI GYÖRGY: *L. B. Lázár Anna B. Korda Lászlóné felett*. 1735, 17. Julii. Az Égnek útjáról. In: VERESTÓI, 1783, 173–174. [VERESTÓI, 1783/b.]

²⁷ MÓRICZ, 1979, 52.

²⁸ VERESTÓI, 1783/b., 192.

E nagybetűs alázatosságot Verestói Jézus Krisztusban jelöli meg, aki

„Isten lévén, Emberi, sőt Szolgai Formába öltözött, és magát meg-alázta mind Halálíg még pediglen a' Keresztnek gyalázatos Haláláig!”²⁹

Matolcsy ennek az alázatosságnak a gyakorlását egyszerre tartja a papi hivatásából adódóan morális parancsnak, és az életben kivitelezhetetlennek; a problematika belső vívódásának egy visszatérő témája.

Az alább bemutatandó életrajzi vonatkozások, illetve az író saját szövegeinek szerepeltetése a regényben világossá teszik, hogy Móricz Zsigmond részben önmaga történetének újraírására, a vallásos hithez fűződő kérdéseinek újratárgyalására vállalkozott *A fátklyában*. Matolcsy Miklós alakja ezért bizonyos aspektusaiban az ő fiatalkori személyiségét tükrözi. Móricz 1899-ben a Debreceni Kollégium teológiai akadémiáján kezdte meg egyetemi tanulmányait. Saját megnyilatkozásaiban éles kritikát fogalmazott meg a teológusképzés módszerét illetően. *A magyar protestantizmus problémája* című, 1913-as vitacikkében a protestáns egyház egyik fő hibájaként jelölte meg a képzés hiányosságait:

„A prot. lelkész kényelemszeretetből, biztosított egzisztenciája mellett természetes előálló közönyösségből, és legfőképp rendkívül rossz lelkésziskolai képzése miatt, egészen el van idegenítve a néptől. A prot. papságnak új anyaga már meglehetősen selejtes is, a prot. iskolákban egyszázados urus, hogy a negyedik gimnáziumban kiselejteződik a diákság, a tehetetlenje megy a tanítóképzőbe; az érettségénél újra kiselejteződik: az életharcra képtelenje megy a papképzőbe. [...] A teológiai képzés aztán még azt is megöli a papjelöltekben, ami életre készülést azok a középiskolából magukkal vittek. Száraz abrakot kell rágniok, meddő teológizmust, amely négyszáz éve elmaradt a világ szellemi fejlődésétől.”³⁰

A teológiai akadémián szerzett benyomásairól egy személyesebb hangú írásában, a *Vasárnapi prédikáció – Találkozásaim Istennel* címűben is megemlékezett 1922-ben:

„Mikor húszéves voltam s pályaválasztás előtt állottam, családi tradíciók, anyagi bajok s belső vágy, arra vittek, hogy beléptem egy agitátorképző iskolába, amelyet az emberiség tartott fenn egy hipotézis propagálására. Theológus lettem Debrecenben. [...] Hajdan rajongók és fanatikusok, akcióemberek tódultak ez iskolákba, az én időmben már csak sorsüldözött ifjú lelkek, anyagiakban s szellemiekben elnyomottak menekültek a konviktusi koszt és reménytelen jövő e szigetére. De csupa jó lélek. Passzívák és halkán rezonálóak. Akiket az élet és a tunyaság már húszéves korukra félre szeparált az élet harcából. Mintha mindannyiukból ki lett volna metszve az a vezető ágrügy, amely sudárba viszi a fatörzset. [...] Mintha egy mély s alvó világba néznék vissza, amelyet vastag zsírréteg légmentesen zárt el...”³¹

²⁹ I. m., 194.

³⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: *A magyar protestantizmus problémája*. Nyugat, 1913. 2. köt. 16. sz. 213–214.

³¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Vasárnapi prédikáció: Találkozásaim Istennel*. Pesti Napló, 1922. aug. 13., 7.

Az elhibázott kollégiumi nevelés *A fáklyának* egy rejtve maradt, de fontos aspektusa. Matolcsy Miklós a Debreceni Kollégiumból érkezik Fábianfalvára. Határozatlansága, sodródása az eseményekkel már beiktatásakor előjön, és a regény végéig kitart, melynek legfőbb oka, hogy a kollégium nem készítette fel az életre. Első közvetlen tapasztalata a falusi emberekkel, félévi fizetésének elvesztése, valamint a fábianfalvi tanítóval és a rejtélyes idegennel folytatott beszélgetése viszik rá arra, hogy újragondolja magában a valláshoz, Istenhez való viszonyát. Ennek eredménye lesz az a papnének felolvasott értekezése, mely gyakorlatilag azonos Móricz 1906 és 1907 között írt, *A biblia* című tanulmányával. Ennek egyik legfontosabb tézise, hogy a vallás „az élet harmóniáját akarja megteremteni s a földi küzdelem ezer fajta benyomását egységes hullámvázba sodorni az emberi szem előtt. S valamennyi vallás közös célja, hogy az ember életkedvét, ha egyébbel nem lehet, sugalmazással erősítse, minél magasabbra fesszítse.”³²

Azonban a felvilágosodás s a tudományok népszerűsödése „a felszabadult lelket olyan helyzetekben, melyeket nem ő teremtett magának, magára hagyja s midőn a szerinte képzelt támaszt kiveszi hóna alól, valósággal elgyöngíti. [...] Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb haszon az emberiségre, ha van olyan vallás, amely millió és millió embert tud kielégíteni, vagyis millió és millió ember lelkijét szabadítja fel a Lét problémáin való töprengéstől s teszi egyszerűen alkalmassá az Élet harcában való munkára. Ilyenformán az is bizonyos, hogy rettenetes kár az emberiségre, ha valami sajtószerű szellemi pestis egyszerre kiirtja ezt az általános közös és megnyugtató életbölcseletet, éspedig úgy, hogy semmit sem ad helyette.”³³

Matolcsyt tudományos kíváncsiságán túl egyrészt hivatástudata vitte rá a tanulmány megírására, hogy lelkési feladatait meggyőződéssel, egész emberként tudja a jövőben teljesíteni. Másrészt személyes motivációja, hogy visszakapja azt a „megnyugtató életbölcseletet”, mely a világban való eligazodásban segítségére van. A regény cselekményét végig a vallásos hit visszaszerzésének célja mozgatja. Móricz saját nézeteinek kritikájaként is olvashatjuk a regényt, ha belegondolunk, hogy Matolcsy számára a *Biblia* tanulmányozása nem adta meg az életben való boldoguláshoz szükséges lelki harmóniát – de igazolásaként is, amennyiben úgy értelmezzük a cselekményt, hogy a hőst éppen hitetlensége, tehát a megnyugtató vallásos hit hiánya taszította újra és újra apátiába.

Az eddig elmondottakból látható, hogy a felhasznált szövegek összetett szerepet játszanak *A fáklya* megformálásában, hatással lehetnek a regény cselekményének alakulására, a hőst motiváló tényezőkké léphetnek elő. Soltész Elemér *Ünnepnapokja* ebből a szempontból a mű egyik ihletője lehetett. Matolcsy Miklós karaktere sokat köszönhet a nagybányai lelkész ünnepi beszédeinek, amennyiben eszményeinek java része Soltész szövegei alapján fogalmazódott meg. De míg az innen származó részletek jelenléte csak a Móricz-filológia és -szakirodalom tanulmányozásával tárható fel, addig Verestói

³² MÓRICZ ZSIGMOND: *A biblia*: Első közlemény. Athenaeum, 1907. 4. sz. 524. [MÓRICZ, 1907] Vö. MÓRICZ, 1979, 78.

³³ I. m., 524–525. Vö. MÓRICZ, 1979, 78., 80.

György orációinak felhasználására a regény szövege figyelmeztet. A mű ezzel maga kínálja fel a lehetőséget a lineáris olvasat megszakítására olyan szövegek hozzáolvasásával, melyek a történet magyarázatát segítenek elmélyíteni. A felhasznált szövegek olykor a párbeszéd megírásánál, jelenetek kidolgozásánál is az író segítségére vannak. Az *Ünnepnapok* fentebb tárgyalt részletén túl, mely a regényben Matolcsy és a papné közötti diskurzus részévé vált, meg kell említeni ebből az aspektusból Erdély Jenő tudósításait is az 1910-es ököritói tüzesetről, melyek közül az első kettőből³⁴ szinte szó szerint átemelt részek a regénybeli katasztrófa körülményeinek leírásában, a falubeliek alakjának megrajzolásában, beszédfordulataik, nyelvük kialakításában is szerepet játszottak.³⁵

³⁴ [ERDÉLY JENŐ]: Négyszáz magyar pusztulása. Világ, 1910. 1 sz., 6–7.; ERDÉLY JENŐ: A falu temet. Világ, 1910. 2. sz., 1–2.

³⁵ Lásd bővebben: KOVÁTS DÁNIEL: Móricz Zsigmond A fáklya című regényének megformáltsága. Borsodi Szemle, 1981. 3. sz. 43–53.